

MARXISME OG PSYKOLOGI ET TILBAGEBLIK MED NUTIDIGT SIGTE

Birger Steen Nielsen

Artiklen beskriver hvordan den marxistisk dominerede fagkritik i studenterbevægelsens første tid også førte til opbrud og nyorienteringer inden for psykologien. Blandt de mange forskellige positioner, der i første omgang udvikledes i – hæftige – indbyrdes diskussioner, men efterhånden ikke var på talefod med hinanden, gik én væsentlig skillelinje mellem dem der – med udgangspunkt i sovjetmarxismen – ville udvikle en marxistisk psykologi, og dem der – inspireret af kritisk teori – orienterede sig mod psykoanalysen. En anstødssten, for mange, var anerkendelsen af en »indre natur«. Retraditionaliseringen på universiteterne indebar en demontering af kritik som erkendelsesform. Det fik også konsekvenser for psykologien. Temaerne fra mødet mellem marxisme og psykoanalyse blev ikke fastholdt og videreudviklet. Så idag står konstruktivisme og nybiologisme uformidlet ved siden af hinanden – og omgangen med det ubevidste er igen neutraliseret til et primært terapeutisk anliggende. Men inspirationen fra kritisk teori er ikke opbrugt, den udgør fortsat et uindløst program.

1. Fiolstræde, Metroannekset 1973

Københavns Universitet, Metroannekset, Fiolstræde. September 1973. Et nyt semester starter, sammen med Elo Nielsen er jeg mødt tidligt, vi skal gøre klar til vores første rigtige (fælles) undervisning. *Marxisme og psykoanalyse* er det tema vi har udbudt. Vi er i slutningen af tyverne, (stadig) litteraturstuderende, vores undervisning er udbudt inden for rammerne af vores eget fag, men vi regner nok med at der også vil komme studerende fra andre fag.

Igennem de sidste par år har vores studier taget en ny drejning. På *Litteratur* har vi læst Freud (*Drømmetydning*, kap. VI: *Drømmearbejdet*), med studenterbevægelsens fremvækst selvfølgelig også Marx (*Kapitalen*, særligt analysen af *varens fetichkarakter*), men vi er begge især brændt

Birger Steen Nielsen, f. 1946, mag. art i Litteraturvidenskab, forskningslektor ved *Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen*, Institut for uddannelsesforskning, RUC. – Var fra 1977 til 1982 undervisningsassistent ved Psykologisk Laboratorium ved K.U., med i red. for tidsskrifterne *Kontext* og *Udkast*.

varm på spændingsforholdet, mixet, sammenstødet mellem de to perspektiver. Marx og Freud. Marx, Freud. Marx eller Freud. Og, komma, eller: Det markerer hidsige diskussioner om forenelighed eller uforenelighed. Og det er ikke blot teoretisk-analytiske perspektiver det drejer sig om, men politiske og eksistentielle spørgsmål der står på spil. Det er tiden hvor ungdomsoprør, studenterbevægelse, kvindebevægelse, *venstreorientering* på én gang vender op og ned på vores personlige livsførsel og orientering og på (universitets-)fagene, ikke blot i deres institutionelle form, men netop også i deres faglighed selv. Diskussionstemaerne spænder ubesværet over *sexualitet og klassekamp*¹, *massepsykologi og (klasse-)bevidsthed, teori og praksis og psykologiens (og litteraturens) historiske konstitutionsgrundlag – som samfundsmæssige fænomener og som discipliner*.

Det er en verden – verdener – der i voldsomt fortættede tidsforløb er ved at åbne sig for os. Vi har del i en euforisk fornemmelse af at genopdage verden *fra scratch*, politisk, men sandelig også videnskabeligt, teoretisk. Det begynder at gå op for os hvad der kulturelt, institutionelt, politisk, videnskabeligt er blevet forsømt, negligeret, har ligget brak. Det giver os – den venstreorienterede, marxistiske kultur på universiteterne – en selvbevidsthed der ikke er særligt generøs i forhold til det vi oplever som den eksisterende stilstand, og som et stykke vej også overspiller vores egen orienteringsusikkerhed, men som heller ikke uden videre er kendetegnet ved den dogmatik som en lettet eftertid (fra engang i 80'erne) med *sin* mangel på generøsitet og eftertanke har besluttet sig til var *det* generelle kendetegn ved *universitetsmarxismen*. I diskussionerne om psykoanalyse og marxisme – som strækker sig gennem det meste af det 20. århundrede², og som vi nu gik i gang med at *rekonstruere* – var selve spørgsmålet om de ødelæggende virkninger af en marxistisk (og psykoanalytisk) dogmatik tværtimod netop en integreret del af den (selv-)kritiske diskussion.

Vi har altså sat *marxisme og psykoanalyse* på programmet. Vi har planlagt et to-semester forløb hvor vi skal igennem hele *kongerækken*. Vi har dannet os et foreløbigt overblik og fastlagt tyngdepunkter i 30'ernes *freudo-marxistiske* diskussion og de tidlige 70'eres forsøg på at udvikle en *kritisk teori om subjektet* med en stærk inspiration i Frankfurterskolen (Horkheimer, Adorno, Marcuse). Det er Alfred Lorenzer, Klaus Horn, Peter

1 Det var titlen på en meget læst bog af Reimut Reiche. Den udkom i Claus Clausens serie *Bibliotek Rhodos*. Det lille x i titlens »sexualitet« markerer diskret, men signifikant den subkulturelle indforståethed: stavemåden signalerer en teoretisk, internationalt orienteret selvbevidsthed.

2 Allerede i 1909 holdt Alfred Adler i Freuds *psykoanalytiske forening* et foredrag med titlen *Zur Psychologie des Marxismus!* Sml.: Reichmayer 1994 (1990), s. 27.

Brückner der er vores aktuelle inspirationskilder. Frankfurt og Hannover – i overensstemmelse med (vores del af) studenterbevægelsens daværende teoretiske orientering. Vi har en grovskitse til programmet, men vi har endnu ikke læst alle de tekster vi har tænkt os at tage op. Og vi har ikke gjort os mange overvejelser over hvordan seancerne skal forløbe. Tilstrømningen er overvældende. Nej, der kommer ikke kun (med-)studerende fra litteratur, men fra mange forskellige fag. Vi er lidt rystede, og stolte. På en eller anden måde kommer vi gennem denne første dobbelttime. Bagefter står det os klart at vi får noget at se til, og vi prøver at fordele hovedansvarsområder mellem os da vi senere på dagen er på vej hjemad gennem Fiolstræde, med hver vores barnevogn foran os.³

2. Overlejrende scener

Undervisningsforløbet – og deltagertallet – fandt sit leje, vi fik arbejdet os frem til de aktuelle diskussioner og dannet os en slags overblik over deres historisk-teoretiske forudsætninger. Den hurtigt så berømte og senere så berygtede *narcissisme*-diskussion blev bl.a. introduceret undervejs (Kohut – via Klaus Horn⁴). Men det er ikke pointen her at gå nærmere ind i dette specielle forløb. Interessen i billedet er umiddelbart en anden. Der er sider af det personlige erindringsbillede der peger ud over sig selv – nemlig på noget karakteristisk, måske typisk for den daværende situation og dermed også for indholdet og retningen af den faglige åbning og nyorientering – eller måske skulle man vælge flertalsformer: åbninger, nyorienteringer – af psykologien som fandt sted dengang. Det kan man i dag kun vanskeligt danne sig et billede af hvis man alene anskuer dette stykke historie ud fra de p.t. fremherskende orienteringer inden for psykologien.

Scenen (scenerne) fra dengang er overlejret af det aktuelle scenebillede og træder kun mystificeret frem gennem det. Ordene, begreberne, i samme øjeblik man tager dem i munden, dukker en underlig bismag op: Marx, marxisme og psykoanalyse, socialisationsteori, kritisk teori om subjektet,

-
- 3 Det er nu nok en erindringsfortætning. Vi var begge blevet fædre i begyndelsen af året og fulgte tit ned gennem Fiolstræde med vores barnevogne, men netop dén dag er det ikke sikkert vi også har skullet hente børn. Men erindringsbilledet hører for mig med i den faglige erindringsskitse. Interessen i psykoanalyse og socialisationsteori (Spitz, Balint, Lorenzer..) var tæt forbundet med ens egne livsopgaver: teoriene, ja *teori* fik fylde gennem og gav perspektiv til hverdagens liv.
 - 4 Det var Klaus Horns (sociolog, tilknyttet *Sigmund Freud Institut* i Frankfurt) omfattende indledning til antologien *Gruppendynamik und der 'subjektive Faktor'. Repressive Entsublimierung oder politisierende Praxis* der – en del år før Thomas Ziehe – læste den rent psykoanalytiske diskussion om narcissisme ind i et samfundsmæssigt – og løvrigt ikke specielt ungdomsmæssigt – perspektiv.

ja kritik som sådan – kan man stadig forbinde noget meningsfuldt med sådanne begreber, eller er det simpelthen temaer med overskredet udløbstid? Aktuelt er humaniora og socialvidenskab, også psykologien, domineret af andre tilgange: konstruktivisme, systemteori, interaktionisme og pragmatik. Og samtidig: en nybiologisme og kognitivisme, især inden for psykiatrien. I dette landskab er det ikke uden videre tydeligt hvad de tilbagelagte eller måske fortrængte diskussioner (fra blot 10-15 år siden) drejede sig om, men dermed heller ikke om de stadig kunne have en relevans idag, ligesom det heller ikke uden videre skinner igennem hvordan nogle af de nuværende positioner selv har rødder (også) i disse diskussioner.

Et arkæologisk udgravningsarbejde er egentlig nødvendigt, men i stedet for det forsøger jeg her med afsæt i mit indledende erindringsbillede med et enkelt snit at frilægge nogle væsentlige temaer og udviklingslinjer i den hjemlige diskussion om forholdet mellem marxisme og psykologi, primært som den udspillede sig i 70'erne og op i 80'erne – dens glansperiode, set i forhold til gennemslagskraft – men også med et udblik til videreførelser og aktuelle opgaver og udfordringer. Det er en del af min egen intellektuelle historie, og mine betragtninger kan ikke løsnes fra min personlige andel i forløbet. Jeg bestræber mig således ikke på at dele sol og vind lige, endsige at være neutral – men heller ikke på at genspille diskussionerne i datidens regi. Mit tilbageblik er nødvendigvis kendetegnet ved voldsomme fortætninger af diskussionernes fysiognomi og forløb, af bevidste – eller ubevidste – ensidigheder og udeladelser. Det er ikke i streng forstand historieskrivning jeg forsøger mig med, men netop et personligt tilbageblik *med nutidigt sigte*.

Indledningsvignetten er relateret til *litteratur*-miljøet på Københavns Universitet. Det er naturligvis fordi det er *mit* erindringsbillede. Hvis en psykolog skulle fortælle historien, var den startet et andet sted. Men der er alligevel en pointe af mere almen karakter i dette billede. De *fagkritiske* miljøer der var det bærende i studenterbevægelsen, og som i flere henseender var unikke for den danske studenterbevægelse, gik på kryds og tværs af de traditionelle fagopdelinger. De var primært politisk og socialt baserede, og de gav også de teoretiske diskussioner en uhørt spændvidde og intensitet. Opruddene i de enkelte fag (som overleverede, tilsyneladende velafgrænsede discipliner) ville ikke have foregået så radikalt, hvis ikke de havde udspillet sig i denne æter. Det var naturligvis også en baggrund for modstanden i de enkelte fag. Men hvis dette miljø gav en spændvidde til diskussionerne, så indebar det på den anden side også en bestemt ensidighed. Fagkritikkens politiske konstitutionsgrundlag førte snart til en marxistisk dominans der let slog om i besværgende dogmatik. Mange var de analyser og opgaver der blev indledt med *vareanalysen*. (Lidt ligesom idag hvor hver anden opgave på en række humanistiske fag har travlt med at bekende sig til kontingens, refleksivitet, konstruktion, forhandlet identitet...) Politiseringen af de faglige diskussioner var omfat-

tende og i flere henseender forhastet – den overgås måske kun af politiseringen af erindringen om '68. Politiseringen førte til polariseringer. Så samtidig med at den faglige horisont blev udvidet i uhornt omfang – og det er idag svært at forestille sig *hvor* stillestående og selvtilstrækkelig den faglige selvforståelse var i de fleste universitetsmiljøer før '68, selv om opbruddets forudsætninger jo også blev skabt op gennem 60'erne –, så skabte denne bevægelse også nye, unødvendige indsnævringer af horisonten. Et eksempel inden for psykologien kunne være den manglende opmærksomhed over for Gregory Bateson, hvis *Steps to an Ecology of Mind* faktisk blev læst herhjemme dengang, også på universitetet, men ikke fandt vej til den psykologiske fagkritik.

Det fagkritiske miljø var i sin første periode kendetegnet ved en næsten grænseløs selvbevidsthed – der som sagt overspillede de enkeltes orienteringsusikkerhed, og som – hvis man befandt sig i udkanten af miljøet – sikkert også kunne foranledige til følgagtighed. Vi havde en fornemmelse af at vi opfandt verden og i hvert fald teorien påny. Vi havde kun få lærere, og også i den forstand er indledningsbilledet karakteristisk: studerende undervisningsassistenter – det var ikke længere *hjælpelærere*, nej det var dem – os – der satte *det nye* på dagsordenen, ja som satte dagsordenen. I vores optagethed af det nye lå der givetvis en hårdhed over for det der i dette lys blev gammelt. Men nær så ensidige som erindringsbillederne af '68 idag fremstiller de faglige orienteringer dengang, var de dog langtfra. Og først og fremmest må man gøre sig klart at det fagkritiske opbrud indebar en omfattende (gen-)etablering af en forsømt *historisk bevidsthed* – vores kursus i *psykoanalyse og marxisme* er et eksempel på det. Vi begyndte at genopdage en historisk understrøm der vidtgående var fortrængt fra det akademiske miljø, kendetegnet som det var, af et *socialt hukommelsestab*, som den amerikanske videnskabshistoriker Russell Jacoby kaldte det i sin bog fra 1975 om *Den konformistiske psykologi fra Adler til Laing*, oversat til dansk i 1977.⁵

Selvbevidstheden i det fagkritiske miljø gav sig et markant udtryk i mængden af fagkritiske tidsskrifter og bogudgivelser. Blandt tidsskrifterne kan – i den foreliggende sammenhæng – nævnes *Udkast*, etableret af psykologistuderende på Københavns Universitet, *Kontext*, startet som *dansk-tidsskrift* på K.U., senere udvidet til et egentligt tværfagligt tidsskrift, *poetik/kultur og klasse fra litteratur* på K.U., *Bidrag* fra Odense

5 *Hvor* omfattende og systematisk udskillelse af kritik og dissidens – og dermed også konformisme – har kendetegnet udviklingen af humaniora og socialvidenskab i forlængelse af civilisationsammenbruddet i 30'erne og 40'erne og *normaliseringen* i efterkrigstiden, er stadigvæk kun nødtørftigt belyst, således f.eks. også i forbindelse med psykoanalysens vej til kulturel og akademisk anerkendelse, jvf. f.eks. Fallend og Nitzschke 1997.

Universitet, den fagkritiske skriferække fra Aarhus Universitet, publikationer fra det århusianske forlag *GMT* og *Nordisk Sommer Universitet* (NSU), der med sine nationale og nordiske studiekredse og seminarer stod centralt i fagkritikkens udvikling, bogserier fra *Medusa*, *Rhodos* og *Borgen*. Således udviklede diskussionerne sig i et uoverskueligt netværk af personlige og skriftlige udvekslinger, også »kampe« mellem retninger, skoler. Psykologi – det var ikke en faglighed, primært forbeholdt psykologer.

3. Marxisme, psykologi. Marxistisk psykologi? Positioner i et landskab i forandring

Jeg har givet mit tilbageblik overskriften *marxisme og psykologi*, ikke: *marxistisk psykologi* – selv om det er udviklingen af *den* jeg umiddelbart er blevet bedt om at reflektere over. Det er der en pointe i. For mens marxistisk samfundskritik (eller for nogle snarere: marxistisk samfundsanalyse eller historiefilosofi⁶) spillede en central rolle for hovedparten af den venstreorienterede omorientering inden for psykologien, så gik en af de afgørende skillelinjer netop mellem positioner der så det som deres opgave at udvikle en »marxistisk psykologi«, og andre der mente at det ville være en uting. Sådan var det dog ikke i udgangspunktet.

Det var ikke marxisme der var det væsentlige udgangspunkt for opsættigheden, ja oprøret på universiteterne. Men det var marxisme, marxistiske orienteringer⁷ der gav oprøret dets teoretiske, *fagkritiske* drive: Kritik af de borgerlige videnskaber, herunder: *kritik af den borgerlige psykologi*. Det betød ikke at al »borgerlig« videnskab (og psykologi) uden videre blev slået over én kam, men det betød – i første omgang – at alle de »selvfølgelige«, institutionaliserede akademiske positioner blev gransket skeptisk, i forhold til deres indre sammenhæng, teoretiske udsagnskraft og samfundsmæssige funktion. Teoretiske søgebevægelser blev sat fri, unægtelig i mange, diffuse retninger. Det var et frodigt og produktivt opbrud, men ret hurtigt antog det også en dimension af uforsonlige stillingskrige – hvor det søgende, åbne i flere henseender kom til kort. Men, og det er fak-

6 Også disse fine forskelle markerede – markerer – orienteringer med vidt forskellige perspektiver og konsekvenser.

7 Ultrakort: I første omgang kom den marxistiske inspiration – sammen med kritikken af imperialismen – fra USA (Baran, Sweezy, Huberman, Monthly Review). Dernæst tog den vesttyske nymarxisme, bla. inspireret af Frankfurterskolen, og den franske strukturalistiske marxisme (Althusser) over. Senere kom – og jeg vil, nu som dengang, sige: som led i retraditionaliseringen af studenterbevægelsen – sovjetmarxismen til.

tisk en vigtig pointe, netop denne stivnen var selv et tema og væsentligt stridspunkt i (dele af) den marxistisk orienterede diskussion.⁸

Men i første omgang åbnede den marxistisk inspirerede kritik af psykologien et bredt felt hvor positioner blev afsøgt, ikke lagt fast og afgrænset skarpt fra hinanden. Jeg opregner nogle af positionerne.

– Der var genopdagelsen af den *freudo-marxistiske* og *kritisk-teoretiske* diskussion, der også resulterede i en stribe historiske og aktuelt orienterede antologier og (klassiker-)udgivelser. Blandt de samtidige teoretikere der her kom til at indtage centrale positioner, var frankfurterne Alfred Lorenzer, Helmut Dahmer, Klaus Horn og hannoveranerne Peter Brückner, Alfred Krovoza, Thomas Leithäuser, Oskar Negt til dels, lidt senere bl.a. også Regina Becker-Schmidt. (Det er mit eget primære sted i dette landskab.) Her var det et væsentligt træk ved den marxistiske diskussion at den nødvendige fornyelse af marxismen indebar en åbning mod psykoanalysen. *Hvordan* – det var så et diskussions- og stridsspørgsmål. Andre indgange hertil var den strukturalistisk inspirerede marxismes orientering mod Lacan, hvor Althussers lille artikel om *Freud og Lacan*, trykt i Peter Madsens antologi om *Strukturalisme*, indtog en nøgleposition. Men mens Lacan-orienteringen i sig selv bed sig fast og i de følgende årtier kom til at spille en toneangivende rolle i de æstetiske fags diskussioner, og også i dele af den psykoanalytisk orienterede psykologi, så udviklede Althussers iscenesatte møde mellem Marx og Freud i skikkelse af Lacan sig ikke til et (længere-)varigt forhold. (En stærkere indflydelse på diskussionen dengang havde Juliet Mitchells Lacan-inspirerede feministiske Freudlæsning.)

– Marxisme-psykoanalyse-diskussionen var på ingen måde *den* dominerende, endsige enerådende position. Den spillede en væsentlig rolle inden for de æstetisk orienterede fag, i et vist omfang også på psykologifagene, især i København, og på *Pædagogik*. Men den marxistiske orientering var i lige så høj grad rettet mod forsøg på at udvikle en *marxistisk bevidsthedsteori* med udgangspunkt i Marx' kapitalanalyse. Begreber om *bevidsthedsformer*, knyttet til forskellige objektive klassepositioner, og om *bevidsthedsmystifikationer*, knyttet til Marx' analyse af varens fetichkarakter, var her omdrejningspunkter. (En kortvarig inspiration, der vidtgående forblev ubrugt, udfoldet, udgik fra Alfred Sohn-Rethels analyser af sammenhængen mellem vareform og tænkeform.) Disse strengt teore-

8 Således var, f.eks., spørgsmålet om retraditionalisering og (marxistisk) dogmatisering et centralt tema i åbningsartiklen af Peter Brückner i den antologi om *Socialisationsforskning* som Elo Nielsen og jeg udgav i 1978, og som samlede tekster der var blevet arbejdet med i forlængelse af psykoanalyse-marxisme-diskussionen. Denne bog var i sin komposition en slags program og kom blandt psykologistuderende hurtigt til at gå under den kærligt-ironiske betegnelse: *den grønne bibel*.

tiske kategorier kunne så forbindes med mere empirisk orienterede analyser af *arbejder- og mellemlagsbevidsthed*. Disse tilgange blev diskuteret i hele miljøet, men havde særligt dominerende, indbyrdes uenige, positioner inden for sociologi, idehistorie og delvist psykologi og litteratur. Og mens de strengt »afledningslogiske« analyser (»kapitallogikken«) stod afvisende over for enhver flirt med psykoanalysen, så var de først og fremmest arbejdspsykologisk orienterede teoretisk-empiriske blandingsformer mere åbne i denne retning (et toneangivende indspil var her Vilhelm Borgs bog om *Industriarbejde og arbejderbevidsthed*).

– Som en tredje position der teoretisk bevægede sig inden for de skitserede positioner, men som skilte sig ud gennem sin tematiske orientering, vil jeg nævne en først og fremmest (social-)historisk orienteret kritik og nybegrundelse af psykologien (som fænomen og som fag). Et eksempel kan her være Peter Olséns undersøgelse *Historie og psykologi*, hvor den marxistiske tilgang bl.a. blev udvidet med en inddragelse af Norbert Elias' analyse af »civilisationsprocessen«. Psykologien blev nu i første række grebet an som *socialpsykologi* og *socialisationsteori* (i modsætning til f.eks. *almen psykologi*, *individualpsykologi*, *udviklingspsykologi*), og her åbnede der sig en forbindelseslinje til marxisme-psykoanalyse-diskussionen, der bl.a. i tilknytning til Lorenzers arbejder netop fortættede sig i arbejdet med en *materialistisk socialisationsteori*.

Igennem nogle år udviklede dette diskussions- og undersøgelsesfelt sig i ét, ganske vist kaotisk miljø, holdt løseligt sammen af studenterbevægelsen. I takt med at studenterbevægelsen krakelerer og bl.a. opløser sig i en stribe af konkurrerende socialistiske (små-)partier og (»partiforberevende«) grupper opløser også denne diskussions-*sammenhæng* sig i en række – mere eller mindre – gensidigt uforsonlige positioner. Det var et alment fænomen, og ingen af os kan vel sige at vi stod uden for det.⁹ En afgørende skillelinje aftegnede sig her inden for den marxistiske orientering selv. Mens de positioner som jeg har opridset ovenfor, i udgangspunktet alle lå inden for en nymarxistisk tradition, så indtog nu (i tæt sammenhæng med de traditionelle kommunistpartiers *revival* og med de ma-
oistiske smågruppers fremvækst) netop den *sovjetmarxisme* som nymarxismen i alle sine varianter forholdt sig kritisk til, en betydningsfuld position i landskabet. I første omgang i form af en (gen-)opdagelse af *den kul-*

9 Jeg beskæftiger mig her primært med de indre forhold i de marxistisk orienterede (universitets)miljøer. Med til historien – og også som anledning til nogle af dogmatiseringstendenserne – hører det, at den venstreorienterede kritik jo mindst talt blev mødt med ikke blot defensive reaktioner fra store dele af den etablerede universitetsverden. Den blev bekæmpet og også søgt isoleret. Mangel på tolerance, åbenhed og selvkritik var ikke *vores* privilegium.

turhistoriske skole (Leontjew, Rubinstein, Vygotsky, Luria¹⁰), og i en mere moderne udgave også i form af den franske kommunist Lucien Sèves teori. I den sidste halvdel af 70'erne kom, i psykologistudiet på Københavns Universitet, imidlertid også Klaus Holzkamps modernisering af sovjetpsykologien, *den kritiske psykologi*, med Ole Dreier som den centrale person¹¹, til at spille en fremtrædende rolle.¹²

Hvad der før var differerende, også stærkt differerende, positioner i ét diskussionsmiljø, blev nu til polemisk tilspidsede modsætninger der kun nødtørftigt, via enkeltpersoner, forblev på talefod med hinanden. Teoretisk kom én væsentlig skillelinje til at gå mellem *den kritiske psykologi* og en *kritisk-teoretisk* position – der dengang ofte gik under navnet *Hannoverskolen*.¹³ Mens *den kritiske psykologi* eksplicit sigtede mod at »gøre psykologien til en marxistisk enkeltvidenskab« (Dreier 1979, s. 8) og altså virkelig arbejdede på at skabe en *marxistisk psykologi*, så arbejdede *den kritisk-teoretisk* orienterede position ud fra Adornos ide om et moment af »ikke-identitet« mellem individ og samfund og afviste derfor projektet om en marxistisk psykologi. I stedet arbejdede man (vi) på at skabe en *kritisk teori om subjektet* (Lorenzers formulering), der var samfundsteoretisk (marxistisk) reflekteret, men som havde sit subjektteoretiske udgangspunkt i *psykoanalysen*. Projektet blev af Lorenzer analogt til Marx' *kritik af den politiske økonomi* skitseret som en *kritik af psykoanalysen*. Hvis man vil danne sig et førstehåndsindtryk af denne diskussion, både i dens indholdsmæssige substans og i dens polemiske form, kan man med fordel læse Claus Ljungstrøm og Sven Mørchs kritik af »interaktionismen« (som bl.a. Lorenzer blev tilordnet) og min egen modkritik, begge trykt i *Udkast* (Ljungstrøm og Mørch 1980; Nielsen 1981).

Udkast var som nævnt et fagkritisk tidsskrift der havde til huse på *Psykologi* på Københavns Universitet. Men at begge disse artikler blev trykt i *Udkast* var ikke et udtryk for at et oprindeligt fælles diskussionsmiljø var forblevet intakt. Tværtimod er *Udkasts* skæbne et eksempel på de negative sider af den måde diskussionsmiljøet udviklede sig på. Hvad

10 Af disse teoretikere var det vel først og fremmest Vygotsky, i et vist omfang også Luria, der blev læst med interesse også uden for sovjetmarxisternes kredse. Således spillede Vygotsky f.eks. en betydningsfuld rolle i den psykolingvistiske diskussion.

11 *Den kritiske psykologi* blev samlet introduceret i Dreier 1979.

12 Her fandt også de maoistiske psykologistuderende, der jo hverken kunne finde sig hjemme i nymarxismen, og da slet ikke i dens psykoanalytiske orientering, eller i sovjetmarxismen, et tilholdssted.

13 Det var en betegnelse der opstod i en tid hvor alt blev indordnet i skoledannelser. Paradoksalt for så vidt som de teoretikere der blev slået sammen under denne betegnelse, vel i modsætning til Holzkamp, netop ikke sigtede mod en skoledannelse – og iøvrigt kun udgjorde en forholdsvis tæt enhed fordi vi – i Danmark – lod dem tale sammen.

der i udgangspunktet var et fælles projekt for en gruppe kritiske psykologistuderende, blev så polariseret at redaktionen af tidsskriftet på et tidspunkt måtte deles op, så hver gruppering på skift rådede over hver 2 af en årgangs 4 numre. I en periode forblev arbejdspsykologien et mellemrum hvor såvel kritisk psykologiske (Frigga Haug) og kritisk-psykoanalytiske (Ute Volmerg) udkast kunne diskuteres, sammen med mindre skarpt teoretisk profilerede, *handlingsteoretisk* orienterede forståelsesformer (Volpert). Men heller ikke arbejdspsykologerne, hvoraf flere netop havde tilknytning til *Udkast*, kunne holde sig fri af polariseringen.

Striden mellem dem der ønskede at udvikle en *marxistisk psykologi*, og dem (os) der formulerede projektet som en *kritisk teori om subjektet* – eller som *kritisk psykoanalyse*, som det efterhånden blev kaldt, i takt med at netop ikke marxismen, men psykoanalysen blev det centrale orienteringspunkt for arbejdet med »subjektivitet« – var stærkest lokaliseret til universitetsmiljøet omkring *Psykologi* på Københavns Universitet, men havde bl.a. også forgreninger til *Pædagogik*.¹⁴ Men der tegnede sig samtidig andre, på deres vis lige så polemiske, skillelinjer. Således blev begge disse projekter, men først og fremmest det psykoanalytisk orienterede, tilbagevist af miljøet omkring *Idehistorie* på Aarhus Universitet.¹⁵ Denne tilbagevisning var i første omgang strengt Marx-orienteret, (jeg husker hvordan århusianske venner triumferende berettede om hvordan de havde pillet Peter Brückners bog om *Kapitalismens socialpsykologi* fra hinanden fordi den ikke levede op til *fremstillingslogikken* i *Kapitalen*), dernæst Foucault-inspireret, således f.eks. i Lars-Henrik Schmidts bog fra 1978 *Socialisationskritik og politisk praksis*. Selv om den sovjetmarxistiske og den foucaultske kritik jo i flere henseender var som ild og vand, så havde de en anstødssten fælles, nemlig det kritisk teoretiske begreb om en *indre natur*, et begreb der på sin side var uløseligt forbundet med den psykoanalytiske orientering. (Det vender jeg tilbage til.) Men iøvrigt kan man vel sige at denne position, med en egen konsekvens, hurtigt bevægede sig væk fra psykologien. For så vidt reproducerede man, i et nyt regi og i en bevægelse væk fra Marx, den traditionelle marxismes *antipsykologiske affekt* – som allerede i 30'erne kendetegnede det kommunistiske opgør med freudo-marxisterne (Reich, først og fremmest), men som også fik kunstigt åndedræt med sovjetmarxismens genindtræden på den teoretiske scene i begyndelsen af 70'erne.

14 Hertil kom, med flydende overgange, de stærkt eksponerede stridigheder inden for småbørnspædagogikken (i teori og praksis) hvor *den strukturerede pædagogik*, det var den sovjetmarxistiske position, stod over for en *antiautoritær pædagogik*.

15 Det skal ikke forstås sådan at man var mere imødekommende over for *den marxistiske psykologi* – den forholdt man sig stort set ikke til.

4. Retraditionalisering

I denne frihåndstegning af positioner i et landskab i forandring er der en umærkelig perspektivglidning *væk fra* et diskussionsmiljø der nok havde et centrum på universitetet, men som samtidig var en del af eller åbnede sig mod et bredere politisk og kulturelt felt, hvor de teoretiske diskussioner blev ført i en bevidsthed om deres mulige implikationer for den personlige livsførelse og for en politisk praksis, (der rakte fra politiske oplysningsstrategier til spørgsmålet om politikens sociale *former*) – og hen imod et universitetsinternt, mere rent teoretisk diskussionsmiljø.¹⁶ Og parallelt hertil en glidning *fra* et tværfagligt miljø hvor fagene ikke blot blev kombineret, men hvor grænserne mellem fagene og fagene selv i deres indre, afsikrede logik vidtgående blev brudt ned – og henimod en gen- eller nyetablering af fagene, som enkeltfag.

Det var ikke nogen entydig bevægelse. Der er næppe tvivl om at det første opbrud rummede stærke elementer af en overpolitisering og også af en nivellering af faglige logikker og problemstillinger der ikke blot var et udtryk for (enkelt-)faglige bornetheder. For så vidt var der med denne glidning tale om nødvendige differentieringer, en opløsning af forhastede teoretiske og teoriehistoriske »afklaringer« og domme. Men også om et horisonttab. Polemiseringen og polariseringen af diskussionsmiljøet fremtvang (også) fordybelser og selvkritik, men forhindrede vidtgående en *offentlig* diskussion, hvor tvivl og afprøvnings kunne fremstå som andet end teoretiske svagheder og »uafklarethed«. Åbningen mod en alternativ offentlighedsform opløste sig igen i akademiske diskussioner, præget af uforsonlighed, ressentiment – og efterhånden også karriereræs (altså en *anden* slags positionskamp).

Denne lukning eller indsnævring af den almene horisont betød ikke at arbejdet med de nye tematiseringer og undersøgelsesfelter gik i stå. F.eks. fandt der op gennem 80'erne vigtige videreudviklinger og nuanceringer sted gennem en orientering mod empiriske undersøgelser. Men den indelbar at dette arbejde alment, i sine institutionelt forankrede former, som toneangivende på en række fag eller studier, på én gang blev presset i retning af de traditionelle faglige problemstillinger og selvforståelser og de (kommende) erhvervsfunktioner, jobmuligheder, som man (vi) i udgangs-

16 Fra mit sted i miljøet havde den teoretiske beskæftigelse med psykologi, psykolanalyse et personligt og politisk praksisperspektiv. For flere af de psykologistuderende, efterhånden færdiguddannede psykologer, kom et terapeutisk eller psykologisk rådgivningsperspektiv til. Således oprettede flere af de fagkritiske psykologistuderende tidligt *alternative rådgivninger* – der senere blev afløst af institutionaliserede former for rådgivning og terapi. Også på dette felt gjorde dis-sociationen af miljøet sig gældende: personer der havde lavet alternativ rådgivning sammen, stod på én gang i forskellige lejre der ikke mere var på talefod.

punktet ellers havde forsøgt at bryde op (i) og forholde os kritisk til – samtidig med at det i sin (marxistiske) begrebslighed vidtgående størknede i repetitioner der kunne være vanskelige at skelne fra bekendelser af tilhørsforhold. Det indebar at den marxistiske klædedragt nærmest *overnight* kunne smyges af, da den ikke længere var comme il faut. Der er for mig således ingen tvivl om at bevægelsen tilbage mod (enkelt-)fagligheden, genetableringen af faggrænserne og en renere akademisk horisont, også var et udtryk for og forberedelse af den *retraditionalisering* der senere i løbet af 80'erne blev en dominerende tendens på universiteterne (og på venstrefløjen). Og retraditionalisering – det er, hvis jeg med ét ord skal kendetegne det, opløsningen af *kritik* som erkendelsens nerve.

Kritik som erkendelsesform. Det var det den nymarxistiske orientering åbnede mod – i en kritisk dobbeltbevægelse. Teoretisk vendt mod de borgerlige videnskaber (stikord: positivismekritik; erkendelse og interesse) og mod den kommunistiske dogmatik (sovjetmarxismen, den dialektiske materialisme). Og praktisk vendt mod de kapitalistiske samfundsmæssiggørelsesformer (ikke: »markedet« som sådant) og mod de kommunistiske, tvangskollektivistiske samfund (»den virkeliggjorte socialisme«). Nymarxismen var – i et internt marxistisk perspektiv – kendetegnet ved en nyorientering der dels var inspireret af Marx' såkaldte ungdomsskrifter (herhjemme forberedt af Villy Sørensens udgave i midten af 60'erne) og – på universiteterne hurtigt dominerende – af Marx' *kritik af den politiske økonomi* i *Kapitalen*, nylæst gennem de indimellem frodigere, også utopisk orienterede, forarbejder i *Grundrids til kritikken af den politiske økonomi*.

Det er ingen hemmelighed at kritikken i vidt omfang hurtigt stivnede til en afledningslogik, bl.a. fordi den blev opsuget i en uhæmmet *videnskabebelighedsmani*. Kritikken som erkendelsesform blev ensidigt tilegnet gennem Hegels »overvindelse« af Kant. Adornos *negative dialektik*, f.eks., med dens stadige uro der netop ikke uden videre kunne finde sig til rette med denne »overvindelse«, kunne kun yderst begrænset finde indpas som tænkeform. Utopiske og filosofiske – og dermed også immanent-moralske – dimensioner blev retoucheret væk eller marginaliseret. Tilsvarende sammenhængen mellem teoretisk erkendelse, selvrefleksion og (politisk) engagement. Men (selv-)opgøret med marxismen og venstreorienteringen, formidlet over de postmoderne og poststrukturalistiske anskuelsesformer, tog ikke form af en kultivering af kritikken gennem differentiering og begrænsning (i modsætning til de totaliserende videnskabeliggørelsesstendenser), men førte til en generel demontering af kritik som erkendelsesform. Sovjetmarxisme og nymarxisme, helt forskellige tænkeformer, blev slået over én kam. Kritikken fortrak til udkantsområder, nicher.

Det er en historiens ironi at i kølvandet på den kapitalistiske produktionsmådes globale totalisering i slutningen af det 20. århundrede er ethvert – kritisk – begreb om en (kapitalistisk) samfundstotalitet blevet til

en uartighed man ikke tager i sin mund. Det var åbenbart ikke kun til en ballet det danske sprogområde var for lille, men også til en marxistisk orienteret diskussion eller blot en diskussion med Marx. (Anderledes, trods alt, i f.eks. USA, Tyskland, Frankrig, selv om de trendsættende tendenser der også har været de samme.) Men hvordan med den psykologiske diskussion? Betød marxismetabuets at alle spor fra mødet mellem marxisme og psykologi, eller mellem marxisme og psykoanalyse, også forsvandt? På ingen måde. Sporene er der, forskelligartede. I form af, til dels marginaliserede, videreførelser – transformationer og traditioner – af den tids diskussioner. Men også i form af mere usynlige forbindelseslinjer til aktuelle, umiddelbart helt anderledes orienterede positioner. Og endelig, negativt, i form af substantielle forsømmelser og fortrængninger – der uundgåeligt også arbejder som en uro i de aktuelle mainstream-diskussioner. For nyorienteringen dengang kan ikke reduceres til et subkulturelt modefænomen, men rettede sig mod uomgængelige, ja skæbnsvangre temaer i vores historie og kultur som den akademiske diskussion før da og siden hen vidtgående har stået hjælpeløs overfor, hvis ikke fornægtet.

5. Om at omgås det ubevidste – spor, metamorfoser, traditioner

Lad mig vende tilbage til indledningsvignetten. Vores undervisningstema: *psykoanalyse og marxisme* havde jo en hård historisk kerne. Negativt: de mislykkede revolutioner i begyndelsen af århundredet, fascismen, forvanskningen af socialismen i Østeuropa, resignationen og medløberiet i vores egne »endimensionale samfund«, som Marcuse dengang kaldte dem. Og positivt: opbruddet med protestbevægelserne, ungdomskulturen, forhåbninger om *emancipation*. Vi søgte efter orienteringspunkter, sikkert også holdepunkter, handlingsanvisninger. Her stødte vi på kritisk teori, ja: *den kritiske teori*, som det med en noget forhastet skoledannelsesjargon kom til at hedde. Og derigennem altså på psykoanalysen. Psykoanalysen havde i Danmark ikke spillet nogen større rolle i den akademiske psykologi, freudo-marxismen slet ikke. Og dens betydning i 30'erne via Leunbach-kredsen kendte vi ikke meget (noget) til.

I udkanten eller uden for universitetsmiljøerne kom Reich kortvarigt til at spille en fremtrædende rolle. Hans arbejde tilbød både orienterings- og handlingsanvisninger. Hans *seksualpolitiske teori*, herunder hans kritik af *fascismens massepsykologi* arbejdede med en enkel undertrykkelses- og frigørelsesmodel. For enkel, lærte vi os, i diskussionerne på universitetet, først og fremmest gennem Helmut Dahmers netop kritisk teoretiske læsning i bogen *Libido og samfund* (der udkom i 1973 og med nogen forsinkelse også blev oversat til dansk): herredømme og seksualitet står ikke nødvendigvis i en så entydig undertrykkelses-frigørelses-opposition til hinanden som Reich kunne lægge op til, og som Reich-receptionen i hvert

fald lagde op til¹⁷ – en kritik som iøvrigt før da Marcuse og senere Foucault med forskellige perspektiver også udarbejdede.

Den klassiske freudo-marxisme blev et gennemgangsled. For selv om dens modeller ikke kunne holde, så gav beskæftigelsen med den vores aktuelle bestræbelser og orienteringsforsøg et historisk perspektiv der gjorde det muligt for os at få vores egen situation tre skridt fra livet. Den skabte en resonansbund for de aktuelle forsøg på at nyformulere en *kritisk teori om subjektet*. Disse forsøg delte med de øvrige marxistisk orienterede tilgange den radikale *historisering* af subjektiviteten eller psyken, en historisering der ikke blot var en miljøteoretisk kontekstualisering, men som så subjektivitet og individualitet som *samfundsmæssigt* formidlede. Forsøgene var *socialisationsteoretisk* og *socialpsykologisk* rettede. Og de havde ligeledes del i et *forandringsperspektiv*: når subjektivitet var historisk konstitueret, i *praksis*, kunne den også ændres. At muliggøre frigørelse, myndighed var kritikens perspektiv.

Men forsøgene i retning af en kritisk teori om subjektet pegede også, omend tøvende, i en anden retning. Det gjorde de, med nødvendighed, i kraft af deres psykoanalytiske orientering. For Freuds kritik af subjektiviteten er jo ikke blot en kritik af illusionen om det suveræne subjekt, kombineret med anvisninger på hvordan man kan opnå (større) autonomi. Den viser os også mennesker som sårbare og skrøbelige væsener. Lidelse, smerte er udgangspunkt for den psykoanalytiske erkendelse. Ikke lidelse som sådan, uformidlet. Psykoanalysen er en erkendelse af at lidelse og ufrihed også kan ophæves, men inden for bestemte grænser. *Driftsskæbne*-begrebet peger på driftens historicitet, men altså også på at vores historisk konstituerede, *levede*, skæbne netop også rummer et moment af – skæbne. Som vi kan forsones os med, men ikke bare lave om (på).

Denne negativitet i den psykoanalytiske begrebslighed, og dens krænkelse af (ønske-)forestillingerne om en ubegrænset, vilkårlig forandringsmulighed, nærmede vi os dengang kun modvilligt. Vi orienterede os stærkere mod den anden side af et socialisationsteoretisk tolket driftsbegreb: det skabende, uregelmæssige overskud, *lyst* som et *modstands*-element mod en gennemgribende kapitalistisk samfundsmæssiggørelse. Ikke at *lyst* naivt blev *positiveret* eller *naturaliseret*. Det var *ikke* en seksualpolitisk model i nyoplag – sådan som mange kritikere vedblivende ville havde det skulle være. Vi forsøgte at danne os et billede af *det ubevidste* som en kompliceret, modsigelsesfuld enhed af livshistorisk fastfrosne former (en ufrihed i subjektet) og et sådant skabende overskud (en potentiel frihed). Og i forlængelse heraf fastholdt vi et subjektbegreb hvor vi så subjektet som en enhed af beskadigede og ikke-beskadigede strukturelementer – som det

17 Selv om hans – tidlige – arbejder også kunne læses eller udvikles i andre retninger, jvf Per Kristensen og Elo Nielsen 1975.

hed på teoretisk. Med Lorenzer så vi psykoanalysen som en videnskab der i sin tilgang til subjektivitet så at sige indefra undergravede skellet mellem natur- og human- og socialvidenskab, ud fra en formel om *det sociales naturlighed* og *det naturliges socialitet*. Denne dobbelthed var kernen i den *materialistiske* socialisationsteori.

Vi fastholdt et negativt moment: vejen til et rigtigere liv, og til erkendelse, gik gennem en kritisk opløsning af forkerte og lidelsesfulde former – en opløsning der måtte forblive punktuelt. Perspektivet var ikke et suverænt, transparent subjekt.¹⁸ Men set på afstand vil jeg nu nok sige at vi alligevel underspillede dimensionen af menneskers skrøbelighed. Vores frihedsforestillinger var aktivistisk tonede, ikke tilstrækkeligt opmærksomme på det nødvendige element af *forsoning* i frigørelse og autonomi. Det kunne vi have lært hos Adorno eller Walter Benjamin, men det var ikke det vi primært lærte af dem dengang. Måske der her var en sammenhæng, ikke blot til vores alder, men til diskussionsmiljøets hårdhed, (der ikke er identisk med kritisk skarphed og præcision), til de mislykkede forsøg på at gestalte solidariske offentlighedsformer – som et alternativ til de traditionelle, politiske og akademiske, giftige positionskampe?

I hvert fald var den forsømmelse jeg her taler om, noget der kendetegnede hele miljøet. Mens det psykoanalytisk orienterede arbejde med socialisationsteori, socialpsykologi, kulturanalyse immervæk, nødvendigvis, åbnede sig i denne retning, så var denne negativitet lige præcis en massiv anstødssten for resten af den marxistisk orienterede (psykologi-)diskussion. Freuds og Frankfurterskolens »borgerlige (kultur)pessimisme« blev angrebet. Et psykoanalytisk driftsbegreb, også i Lorenzers historisk materialistiske nytolkning, tilsvarende et begreb om menneskets *indre natur*, blev afvist som uforenelige med en (positiv) marxistisk betragtning af mennesket – eller med rent semiologiske kulturanalyser. De forskellige positioner, som jeg har nævnt ovenfor, var enige i denne afvisning.

Dengang gik der – som antydte – mange skillelinjer, men jeg vil mene at *denne* var en af de væsentligste. For langs denne linje grupperede sig også forskellige holdninger til *det utopiske* og til den indre sammenhæng mellem *erkendelse*, *personlig integritet* og *moral*. Et – ikke-positiverbart – begreb om en indre natur er en forudsætning for begrebet om ikke-identitet mellem individ og samfund, og uden denne ikke-identitet: ingen utopi, intet begreb om emancipation. Det utopiskes *mulighed* er relateret til

18 I nogle år underviste jeg sammen med Mette Bauer i socialisationsteori på Psykologisk Laboratorium ved Københavns Universitet. Vi havde mange, rigtig mange, studerende, og de kom til vores undervisning fordi de var interesserede i vores tilgang. Men selv blandt disse psykologistuderende – der ikke var plaget af nogen affekt mod psykoanalysen – var begrebet om *beskadigelse* af subjektet en anstødssten. Kunne vi ikke nøjes med at tale om fortrængninger eller erfaringsblokeringer eller mystifikationer...

modsigelser i samfundet, men kan ikke alene begrundes ud fra dem. Begrebet om en indre natur identificerer ikke denne med irrationalitet, men fastholder et *andet* for fornuften og erkendelsen som den står i relation til, og som sætter grænser for den. Momentet af indre natur giver mennesker en uigenkaldelig sårbarhed, og en erkendelse heraf og omgang hermed er en forudsætning for personlig integritet og for en moral der ikke er begrundet i en pragmatisk interessekalkule eller kamp for anerkendelse. *Dannelse* er kultiveringen af den indre sammenhæng mellem disse dimensioner. Dens væsentligste intellektuelle redskab er netop: *kritik som erkendelsesform* – forstået i det historiske spændingsforhold mellem Kant og Marx. Altså: Kritik og utopi korresponderer med hinanden, og uden et moment af ikke-identitet mellem individ og samfund, (hvad der ikke indebærer at »en del af« individualiteten »falder uden for« historien og samfundet), opløser begge dimensioner sig. Og det var hvad der skete. Store dele af den marxistiske diskussion faldt tilbage i scientistiske forståelsesformer og i en rent pragmatisk interesselæring. Det åbnede dem imod de senere (ny-)kulturalistiske og konstruktivistiske erkendelsesformer da de trådte ind på scenen.

Jeg vil mene at man her kan se en – uerkendt – problematisk kontinuitet fra 70'ernes marxistisk orienterede nyorientering af social- og humanvidenskaberne til aktuelt dominerende positioner inden for humaniora og socialvidenskab, og altså også inden for den akademiske psykologi. Ganske vist synes emancipationsorienterede forandringsperspektiver, både begrebsligt og kulturelt, at være en saga blot, men så meget desto stærkere har forestillinger om menneskers næsten grænseløse plasticitet sat sig igennem. Og – hvis man betragter det samlede *diskurslandskab* – interessant nok i form af en paradoksalt samtidighed af kulturalistisk-konstruktivistiske positioner på den ene side og nybiologiske positioner på den anden (knyttet til gen- og hjerneforskning). Subjektivitetens *Machbarkeit* som vi – med en ikke helt let oversættelig tysk betegnelse, men skal vi sige: *formbarhed* – i et kritisk teoretisk perspektiv foruroligedes over og kritiserede som en problematisk *naturbeherskelse af mennesket*, synes idag nærmest at være et selvfølgeligt perspektiv, ja et *program* – selv om det optræder i forklædning, således i barndomspsykologien f.eks. i form af en definition af barnet som *det* – nej: *dit* – *kompetente barn*, slet og ret, eller – i en anden udgave – ligefrem som *autonomt*, i og med det defineres som et selvrefererende system.

Et omdrejningspunkt for erkendelsesteoretiske diskussioner inden for (bl.a.) psykologien idag er opgøret med alskens former for *essentialisme*. Også det ligger helt i forlængelse af den radikale historisering af forståelsen af subjektivitet som den marxistiske vending stod for. Men forsømmelserne i 70'ernes marxistiske diskussion, den manglende kultivering af kritikken som erkendelsesform, hævner sig også her. For essentialismeteoretet er i sine fremherskende former et alt for groft raster der f.eks.

mener med et snuptag at kunne tage afsked med alle sider af *udviklingspsykologiske* antagelser. Så let gjorde vi os det trods alt ikke i forsøgene på at *ophæve* – som vi sagde – udviklingspsykologi i socialisationsteori. Socialisationsteori sætter den konkrete (*livs-*)historie i centrum, mens den konstruktivistiske kompetence-diskurs snarere har en indbygget tendens til at ophæve (*livs-*)historien som konstitutionsgrundlag: Subjektivitet, eller det siger man jo ikke mere, så: individualitet eller *identitet* er noget man løbende konstruerer eller forhandler. Men hvad der i en sådan tilgang forsømmes, vender uformidlet tilbage i det modsatte ekstrem: (ny-)biologiske bestemmelser af subjektivitet.

Set retrospektivt er 70'ernes marxistiske åbning (af psykologien) mod historien og samfundet således indskrevet i en problematisk tendens. Denne åbning er blevet absoluteret, samtidig med at både historie- og samfundsbegreberne, med den dogmatiske afskrivning af marxismen, er blevet snævret ind til – ukritiske – historicitets- og kontekstualitetsbegreber. Det er ikke et nyoplag af 70'ernes marxisme der er brug for, men en besindelse på de kritik- og erkendelsesdimensioner der blev ladet ukultiverede tilbage. Både inden for psykologien og det felt hvor jeg selv nu arbejder: pædagogik og læreprocesser, ser jeg et alternativ i en videreudvikling og nyformulering af et *erfaringsbegreb* i traditionen fra kritisk teori (Benjamin, Adorno). Heri er der også en kontinuitet til 70'ernes arbejde med en kritisk teori om subjektet (Lorenzer-inspirationen), altså til et arbejde med psykoanalyse der ikke begrænser sig til et terapeutisk perspektiv, men som heller ikke blot forsvinder ind i et rent kulturteoretisk eller -analytisk perspektiv. Og i hvert fald inden for de universitetsbårne miljøer der beskæftiger sig med læreprocesforskning, har 70'er-inspirationen fra mødet mellem psykoanalyse og marxisme, formidlet over en både teoretisk og praktisk videreudvikling af Oskar Negts ide om *eksemplarisk læring*¹⁹, ikke blot overlevet, endda ud over 80'erne²⁰, men *lever* faktisk i bedste velgående som en indflydelsesrig position, omend unægtelig ikke som mainstream. Tilsvarende har også *den kritiske psykologi* og *den kulturhistoriske skole* – uden den sovjetmarxistiske sprogdragt – fået en vis revival i tilknytning til nyformuleringer af amerikanske, pragmatiske (prak-

19. I en artikel om *Det eksemplariske princip* (Nielsen 1997) har jeg skitseret denne idé's aktualitet, bl.a. gennem en kritik af ensidigheder og forsømmelser i det hidtidige arbejde med ideen.

20. Længe havde *erfaringspædagogikken* der jo også refererede til bl.a. denne tradition, et solidt fodfæste på (pædagog-)seminarierne og i de pædagogiske institutioner. Centrale arbejder var her Felding, Møller og Smidts bøger *Pædagogik og barndom* (1980) og *Leg og virkelighed* (1983), ligesom også Thomas Ziehes (tidlige) arbejder øvede en stærk indflydelse. Men med 90'ernes tidsåndsskift er det vist ved at være et overstået kapitel.

sis-)læringsteorier. Og lur mig, om ikke de gamle modsætninger i væsentlige henseender aftegner sig på ny.

Jeg har skitseret hvordan den marxistiske inspiration via freudo-marxisme og kritisk teori – iøvrigt også sammen med lingvistik og semiologi (Kristeva, f.eks.) – åbnede for en beskæftigelse med psykoanalysen der både kvalitativt og kvantitativt gav *den* en helt anderledes fremtrædende plads i en række først og fremmest humanistiske faglige miljøer, end det hidtil havde været tilfældet herhjemme. Det var et stykke dansk provinsialisme der hermed blev overvundet. Hvad det har ført til inden for æstetik og kulturteori, bl.a. i tilknytning til feministisk inspirerede diskussioner, kan jeg ikke her gå nærmere ind på. Inden for psykologien ansprede det en både historisk og teoretisk fordybelse i arbejdet med psykoanalyse, efterhånden i overvejende grad i tilknytning til terapeutisk praksis.²¹ Jeg kan her nævne Judy Gammelgaards analyse af den psykoanalytiske proces ud fra *katharsis*-perspektivet (Gammelgaard 1993), hvor hun – der også havde sit udgangspunkt i en Lorenzer-inspiration – ud fra sin kliniske erfaring og en æstetikteoretisk refleksion på *sin* måde åbner og differentierer det praktiske forandringsperspektiv i retning af et forsoningsperspektiv. En anden betydningsfuld bevægelse, som blev foretaget af en række af det fagkritiske 70'er- og (tidlige) 80'er-miljøes psykologistuderende, var åbningen mod en psykoanalytisk gruppeanalyse, primært (men ikke kun) i *Tavistock*-skolens tradition. Et teoretisk eksempel herpå er Steen Visholms *Overflade og dybde* (1993), der også – men her er det en undtagelse – fastholder en inspiration fra kritisk teori.

Der er sikkert dem der vil mene at psykoanalysen er i de bedste hænder hos dem der definitivt har ladet den første halvdel af marxisme-psykoanalyse-mødet bag sig. I det perspektiv er det en historiens ironi at marxismen – den af alle – skulle føre til et differentieret arbejde med psykoanalyse. I den internationale diskussion er det måske skarpest blevet formuleret af den Reimut Reiche der i sin tid selv var en af inspiratorerne for »samentækningsforsøgene«, og som idag er – en i øvrigt interessant – praktiserende og teoretiserende psykoanalytiker. I en generalafregning med alle former for freudomarxisme, kritisk teori om subjektet (Lorenzer, først og fremmest), ja psykoanalytisk kulturteori overhovedet afviser han alle forsøg på at se »samfundet i subjektet« som blindgyder. (Reiche 1995) Hvad der her bliver sagt, er i intim overensstemmelse med den ak-

21 Der er imidlertid også grund til at nævne Ole Andkjær Olsen og Simo Køppes (også internationalt set) enestående arbejde med den psykoanalytiske (teori-)historie. De var vel aldrig marxister, men også deres psykoanalysebeskæftigelse har sin rod i det omfattende fagkritiske universitetsmiljø som jeg indledningsvis skitserede. – Et andet eksempel på en bevægelse ind i et rent psykoanalytisk perspektiv kunne være Rolf Reitans differentierede arbejder i tilknytning til Laplanche.

tuelle tidsånd (konstruktivisme, interaktionisme) og modsvarer vel de fremherskende holdninger herhjemme, blot med den – velgørende – forskel at det formuleres eksplicit, og ikke blot i form af ignorering (eller ignorance?).

Men tidsåndskonform eller ej – denne holdning har samtidig tradition. Hos Freud selv er den ikke anlagt, i hvert fald ikke affirmativt. Men i hele psykoanalysens historie, og også hos Freud, har omgangen med *det ubevidste* udløst massive modreaktioner: rationaliseringer, mytologiseringer. Omgangen med det ubevidste synes i vores kultur at være så vanskelig og truende at den må inddæmmes. Begrænset til et terapeutisk rum går det an. For Freud var en sådan begrænsning måske overhovedet en betingelse for – imod en massiv kulturel og også indre, personlig modstand – at begive sig ind i det ukendte og ukontrollerbare arbejde med det ubevidste. Men hvis herredømme – og ufrihed – i kulturen baserer sig på en systematisk *ubevidstgørelse*, som etnopsykoanalytikerens Mario Erdheim siger (Erdheim 1982, 1988), så står en ensidig fastholdelse af psykoanalysen inden for det terapeutiske rum i fare for at modarbejde psykoanalysens emancipatoriske *etos*. Det var også perspektivet for psykoanalytikerens Lorenzers kritik af psykoanalysen (i 70'erne) og for hans begrundelse af en psykoanalytisk kulturkritik (i 80'erne). Psykoanalysen skulle ikke *politiseres*, men dens iboende potentielle politiske kritik skulle frisættes og kultiveres. Det var hvad der foresvævede os, hvordan vidste vi ikke rigtig, da vi som unge studerende gik ned ad Fiolstræde. Og det er stadig et aktuelt og uindløst program, også – eller netop – i en tid hvor selve begreberne om herredømme, kritik og frigørelse anses for håbløst forældede. Måske forholder det sig idag med en kritisk teori om subjektet, som Marcuse i sin tid sagde med henblik på Freuds psykoanalyse da *den* blev erklæret for umoderne, at dens sandhed ligger i dens forældelse.

LITTERATUR

- BORG, V. (1971): *Industriarbejde og arbejderbevidsthed*, Røde Hane: København.
 BRÜCKNER, P. (1974): *Kapitalismens socialpsykologi*, Hans Reitzel: København.
 DAHMER, H. (1975): *Libido og samfund*, Rhodos: København.
 DREIER, O. (red.) (1979): *Den kritiske psykologi*, Rhodos: København.
 ERDHEIM, M. (1982): *Die gesellschaftliche Produktion von Unbewusstheit*, Suhrkamp: Fraanfurt/M.
 ERDHEIM, M. (1988): *Psychoanalyse und Unbewusstheit in der Kultur*, Suhrkamp: Frankfurt/M.
 FALLEND, K. og NITZSCHKE, B. (1997): *Der 'Fall' Wilhelm Reich*, Suhrkamp: Frankfurt/M.
 FELDING, J., MØLLER, N. og SMIDT, S. (1980): *Pædagogik og barndom*, politisk revy/unge pædagoger: København.
 FELDING, J., MØLLER, N. og SMIDT, S. (1983): *Leg og virkelighed*, politisk revy/unge pædagoger: København.

- GAMMELGAARD, J. (1993): *Katharsis. Sjælens renselse i psykoanalyse og tragedie*, Hans Reitzel: København.
- HORN, K. (1972): *Gruppendynamik und der 'subjektive Faktor'. Repressive Entsublimierung oder politisierende Praxis*, Suhrkamp: Frankfurt/M.
- JACOBY, R. (1977): *Det sociale hukommelsestab. En kritik af den konformistiske psykologi fra Adler til Laing*, Hans Reitzel: København.
- KRISTENSEN, P. og NIELSEN, E.: *Wilhelm Reichs Arbejde 1920 - 1936*, GMT: Aarhus/København.
- LJUNGSTRØM, C. og MØRCH, S. (1980): Interaktionisme som samfundskritik, i: *Udkast nr. 3*, Dansk psykologisk Forlag: København.
- MADSEN, P. (1970): *Strukturalisme. En antologi*, Rhodos: København.
- NIELSEN, B. S. (1981): »Ideologikritik« som pragmatisk tilpasningsøvelse, i: *Udkast nr 3/4*, Dansk psykologisk Forlag: København.
- NIELSEN, B. S. (1997): Det eksemplariske princip, i: K. Weber m.fl., red.: *Modet til fremtiden – inspirationen fra Oskar Negt*, Roskilde Universitetsforlag: Roskilde.
- NIELSEN, B. S. og NIELSEN, E. (1978): *Socialisationsforskning. Senkapitalisme og subjektivitet. En antologi med bidrag om socialisationsteori, politisk psykologi og psykoanalyse*, Borgen: København.
- REICHE, R. (1970): *Sexualitet og klassekamp*, Rhodos: København.
- REICHE, R. (1995): Von innen nach aussen? Sackgassen im Diskurs über Psychoanalyse und Gesellschaft, i: *Psyche* 49/1995.
- REICHMAYER, J. (1994): *Spurensuche in der Geschichte der Psychoanalyse*, Fischer: Frankfurt/M.
- VISHOLM, S. (1993): *Overflade og dybde. Om projektiv identifikation og det modernes psykologi*, politisk revy: København.